

Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ /Београд/

МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ И НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ*

1. Наслов овог текста делимично је парафраза наслова посланице Стојана Новаковића *Српска краљевска академија и негововање језика српског*, у којој је изнет предлог како да се „наука о језику која не може бити строго аналитичка” усмери не би ли омогућило да се српски језик „потпуније развија и негује да у будућности покаже свуколику снагу, гипкост и лепоту своју” (Новаковић 1888:87).

Михаило Стевановић ће се као граматичар на пољу језичке културе занимати за унапређење квалитета језичке комуникације, сматрајући да њена успешност зависи пре свега од степена у којем говорници познају и примењују књижевнојезичке норме. Зато у појмовнику језичке културе Михаила Стевановића – схваћене као система комуникативних особина говора – „коректност, јасност и прецизност, богатство и лепота јесу основне законитости” (1988б:93), средишње мсто припада *језичкој њравилности*, која ће стога бити предмет нашег подробнијег разматрања.

2. За говор кажемо да је правилан ако су поштоване норме књижевног језика, и то на свим језичким нивоима. У терминологији М. Стевановића „огрешење о језичку правилност” јесте „огрешење о природу језика” (нпр. употреба личног имена у генитиву у функцији посесивног придева), а непоштовање правила конгруенције представља „нехат према језику”, „немање осећања за правилност” или „одсуство језичког осећања” (1988а:362. и даље). Код М. Стевановића, и јасност и логичност такође треба довести у везу с језичком правилношћу, уп.: „А све што је правилно, то је, претпоставља се, и јасно” (1988б:105). Заправо, уобичајено је сматрати да логичност

* Израду овога рада финансирало је Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије у оквиру пројекта 1748 *Термиолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*.

и тачност не зависе од поштовања норми, већ од начина на који се реализује однос језика и мишљења (појмовна тачност и логичност) или односа језика и појава и предмета реалног света (предметна тачност и логичност) (уп. Головин 1980:26, 27).

3. Разматрање појма *језичка њравилности* претпоставља претходно прецизирање Стевановићевог схватања књижевног језика и књижевнојезичке норме.

М. Стевановић дефинише *књижевни језик* као „језик књижевника, језик писаца” и „језик свих оних који пишу, тј. језик књиге. Књижевници су писци, писци су и научници, популаризатори науке и публицисти итд”. (1983:208). У другом раду (1988а:368) појасниће да у књижевнике долазе „писци ствараоци”, „тј. уметници писане речи, писци лепе књижевности” и „остали писци, а то су сви они који се лаћају пера у служби свога позива”. На овом месту може се повући паралела с погледима С. Новаковића, изнетим у поменутој посланици, да корпус књижевног језика треба да буде језик „свих оних који се писмено изражавају” а мерило „богатство и правилност језика, јако осећање језика” (1888:84). За М. Стевановића *књижевни језик* је пре свега „језик образованих, просвећених људи, језик културе”. „Књижевни је језик који узимамо као идеал, који се као дисциплина предаје у школама” (1983:208). На другом месту (1988:368) М. Стевановић истиче да је језик и „уметничко средство, па се стално мора тежити његову усавршавању и с те стране”.

Чињеница је да су се шездесетих, седамдесетих година 20. века и у нашој науци почела јављати и другачија гледања на књижевни језик.

Тако ће М. Ивић истаћи да „језик културе једног друштва није (...) по себи најбоља могућа лингвистичка стварност тога друштва, већ стварност коју је друштво по неким својим социјалним категоријама, прогласило најбољом”. Књижевни језик за М. Ивић је „само један врло специфичан вид стандардног језика” и није „ни у ком случају оно што нам може документовати тај стандардни језик у најтипичнијем облику” (Ивић 1997:167).

4. У време када је први пут објављен овај чланак М. Ивић (1965), појам језичког стандарда већ је ушао у употребу и у европску теорију књижевних језика. Тако код Чеха, Бенеш (1961) „језички стандард” дефинише као регуларну употребу језика у свакодневной комуникацији, док „норма” представља избор језичких средстава која језичка заједница доживљава као пожељна и правилна (уп. Небеска 1996:57). Примедбу да термин „књижевни језик” треба убудуће резервисати само за функционални језик лепе књижевности, М. Стевановић неће прихватити с аргументацијом да „књижевни” представља „традиционални назив који је уз име језика наше културе сасвим добра реч” (1983:208). Он је био свестан чињенице да језик књижевника није увек добар језик (1988а:368) и да писци – баш зато што стварају језик – „теже неограниченим слободама изражавања” (1964:197),

што је потпуно у складу с изнетим ставом М. Ивић да је „удео писаца у развоју језика несумњиво изванредан” (1997:169), али се не противи и оном делу тврђења да се у језику писаца употреба ненормираних облика толерише, док је код просечног говорника стандардног језика недопустива.

Нема никакве сумње да М. Стевановић прави разлику између књижевности и језика свакодневне комуникације, сматрајући *књижевни језик* за надређени појам: за њега је *књижевни* и „песнички језик” и „језик за који се не тражи обавезно богатство и раскош, преливи и изнијансираност” означавајући га као „језик свакодневне комуникације међу људима, језик општења међу њима”, мислећи при том „на језик образованих слојева друштва” (1988б:95).

5. Чињеница је, каже М. Стевановић, да „норме књижевног језика постоје већ више од сто педесет година”. „Норму је”, каже, „кодификовао Вук Караџић и његови ученици су је разрадили пратећи развитак науке и језик нових књижевности и културе” (1983: 146, 148).

М. Стевановић дефинише норму на следећи начин: „За нас је то скуп језичких законитости применљивих на језик нашег културног развоја или целовитост граматичких правила књижевног језика”. М. Стевановић не доводи у питање ревизију норме, како каже „промену онога што је засновано на природи језика, на његовим унутрашњим законитостима” (1983:147.148).

Ово је кључно место за разумевање Стевановићевих теоријских погледа на књижевни језик. За њега се појам језичког система (књижевног језика) и књижевнојезичке норме изједначају, што ће, другом приликом, реагујући на за њега неприхватљиве погледе на однос система и норме, експлицитно изразити као свој став: „Ја се не бих сложио... да се систем језика и књижевнојезичка норма разилазе, већ за мене норма произилази из система” (1983:246).

Овакав однос према норми М. Стевановић је изнео још 1964. истичући да је норма инхерентна језику: „Норму књижевног језика нико споља не ствара, него она постоји у њему самоме. То је у ствари целокупност његових законитости, заједно узетих појава и процеса који чине општи систем његов, што се огледа у томе језику И што је заједнички свима онима који тим језиком међусобно комуницирају” (1964:198). Врло слично норму књижевног језика дефинише (1974/5) Јелинек (уп. Небеска 1996:45).

Несумњиво је да се овако засновани научни погледи на књижевнојезичку норму М. Стевановића уклапају у теорију књижевних језика у време њеног заснивања и нешто касније, којем времену М. Стевановића најплодоноснијим делом свог стваралачког живота припада. Познато је из обимне литературе о овим питањима, да се према класичном схватању „пражана” на норму гледало као на „општу реализацију језичког система, скуп правила и законитости употребе језичких средстава”, нпр. Матезијус, Хавранек (1932), Долежал (1955), Штих (1974) и др. (уп. Небеска 1996:53. и даље).

Међутим, седамдесетих година 20. века, због све већег удаљавања идеалног књижевног језика од језика свакодневне комуникације, ови погледи претрпеће измене: код Чеха, оживеће ранија гледишта (Адамец 1942) о асиметричности језичког система и норме. Снажан утицај на теорију нормирања извршиће Еугенио Косериу (1958) дефинишући норму као „укупност традиционалних реализација елемената језичке структуре, изабраних и устаљених кроз општу језичку праксу”, док језик схвата као „систем језичких могућности” (уп. Небеска 1996:53). Од тада почиње да се нормативним сматра и оно што је несистемско а реализује се у уговору. Та супротстављеност система и норме разрешава се увођењем посебних појмова, као што су системске, функционалне, узелне норме (уп. Силић 1983).

6. Износећи свој методолошки приступ дескрипцији језика, прописивању норми и изради нормативне граматике српског језика, М. Стевановић ће још јасније представити схватање књижевнојезичке норме и књижевног језика. Показаће се да је у том послу следио пример А. Белића.

Оцењујући његово научно дело, М. Стевановић каже да се норма заснива пре свега на књижевном узусу и да је Белић при утврђивању језичког система „узео у обзир цео савремени језик, и онај Вуков, и језик свих писаца од Вука до свога времена, и језик јавног и културног живота у томе временском размаку” (1988б:32). Тако је, каже за себе, и он сам, читајући књижевна дела „подвлачио језичке појаве” и „поредио појаве нашег језика са неколико страна језика приказивао системе и кроз то давао норму књижевног језика” (1983:247). На другом месту М. Стевановић прецизира да корпус књижевног језика чини „читава књижевност Срба и Хрвата”, књижевника који су „идући за примером великог Вука као књижевника, користили се и користе се творачком снагом народног језика” (1964:200).

За формирање ових погледа и А. Белић, и М. Стевановић могли су имати узор у С. Новаковићу, који је прихватао опет Даничићев став да је репрезентативан језик „оних писаца који су својим временом упућени да у снази и духу народнога језика траже ослонац за нова правила, нова значења, нове обрте потребне писаном језику” (1888:24).

7. Схватање А. Белића и М. Стевановића да се књижевнојезичка норма заснива на књижевном узусу у складу је с класичним схватањима „пражана”. Без правог увида и пуног разумевања нашим граматичарима се пребацивала субјективност и неегзактност при избору критерија нормирања, а нарочито им је замерано што су као критериј нормирања узимали „језик добрих писаца” (уп. Ковачевић 1987:158 и даље). Подсетићемо на историјат овог питања.

Према раним погледима „пражана” који чине основу теорије нормирања и теорије књижевних језика, норма књижевног језика се заснива на књижевном узусу ограниченог круга интелектуалаца који тај књижевни језик стварају. Тако се, истиче се у литератури, сматрало као правилно оно што појединац спонтано ствара у складу с традиционалним језичким узусом

(Трнка 1927). Књижевни узус је узиман као критериј правилности (уп. Небеска 1996:35). Истиче се такође да је већ Ертл (1929) одбацио критериј према којем је за доброг писца сматран онај који се у свом писању никад не супротставља језичким законитостима, „који никад ни најмање не нарушава језичке норме”, сматрајући да је то „чиста фикција” и да такав писац не постоји. Зато је Ертл ову „дихотомију између језика колектива и језика уског круга говорника ‚разрешео’ увођењем појма писца као језичког ствараоца, утемељујући став да „узус представља оно што репрезентују језици писаца који утичу на стварање језика у свом времену” (уп. Небеска 1996:12, 35).

8. Несумњиво је да постоји паралелизам у гледиштима између „пражана” и српских лингвиста прве половине 20. в., али треба истаћи да се увођење појма писца као језичког ствараоца у поставкама А. Белића и М. Стевановића темељи на ставовима С. Новаковића, изнетим у поменутој посланици још 1888. године. И С. Новаковић ће, као и А. Белић касније, истичати несумњиво значајну улогу појединих писаца у развоју књижевних језика, узимајући за пример велике нације као што су немачка или италијанска; и тамо су, каже С. Новаковић, књижевни језици постали „током великих просветних преокрета и примером великих писаца, који су необичном снагом уздигли један дијалекат нада све остале и дали му моћ књижевног језика” (Новаковић 1888:42).

На овом се заснива и Белићев, на више места елабориран, став о књижевном узусу и језику добрих писаца као мерилу правилности. За Белића је добар писац онај који ствара и развија књижевни језик: „Сваки је писац делегат свога друштвеног колектива. Уколико више и боље, са више страна и творачког талента, он изражава своје време и своју епоху, утолико је он већи писац њен и утолико целина брже и лакше прима његово дело и његов језик”. Начин на који он обогаћује језик није у обиљу нових речи, „већ у стварању нових вредности речи, новог, сложенијег, многостручнијег садржаја њиховог. Обогатити језик – значи обогатити представе и појмове – значи откривати нове стране онога света предмета, појава и њихових односа који се обележавају речима и њиховим везама у говору” (Белић 1951:13).

Критичари замерају језичким стручњацима да су се при оцењивању и избору доброг писца исувише ослањали на народни језик, на Вуков и вуковски, имајући на уму пре свега његову правилност, и следећи у томе своје претходнике. Овде се може упутити на препоруку С. Новаковића да при избору писаца који ће репрезентовати српски језик „ваља више гледати на богатство и правилности језика, на јако осећање језика у извеснога писца него и на шта друго” (Новаковић 1888:84).

9. „Језик добрих писаца” као критериј језичке правилности М. Стевановић није доводио у сумњу. За њега је добар писац онај који ствара спонтано у чувар је традиционалног у језику, а истовремено мења и развија књижевни језик. Зато је за М. Стевановића Вук, који је засновао књижевни језик „на

здравим народним темељима”, био „највећи уметник писане речи”, „јер нико (никад) ни пре ни после њега није имао правилнији однос према стварању у језику од њега”. Вук је саветовао савременицима да се у грађењу у језику уче од народа, „јер се управо у народу чувају законитости језика” (1988а:371). „А добро, нарочито изузетно осећање језика, какво је имао Вук Карацић, врло је блиско познавању његових законитости” (1988б:8).

Овде се појам језичке правилности у појмовнику језичке културе М. Стевановића доводи у везу с појмовима *језичка њприрода* и *језичко осећање*. Природа језика би се могла дефинисати као аутентичне особине српског народног књижевног језика и на њима, према М. Стевановићу, нарочито треба инстистирати у грађењу речи и синтакси: „Могу појединци, ма ко они били, узимати себи право да у језику произвољно стварају било шта што је супротно природи његовој, али то ипак не може ући у систем језика” (1988а:370). Тако, коментаришући настанак речи *нејојава* у значењу „непојављивање”, М. Стевановић сматра да: „човек из народа, у коме живи природа језика, одиста је никада не би употребио, нити је у народу могуће стварање речи супротно законитостима које чине дотични систем” (1988а:369, 370); у дискусији око нормативности сложеница типа *Полимљеуи* (1983:209) М. Стевановић каже да „оне нису у природи нашег језика” а овај закључак је извео „на основу доста поуздане грађе, оне, наиме, што се налази у Вука”.

Ослањање на „природу језика” и „колективно језичко осећање” при процени правилности језичких појава, изазвало је седамдесетих година, и касније, реакције познатих лингвиста. М. Ивић (1965) каже: „Једном заувек требало би раскртити с априорним уверењем да све што се не налази у народним говорима не сме бити присутно у књижевном језику” (Ивић 1997:162).

10. Прави увид у Стевановићево схватање језичке правилности и језичког система и њихове узајамне блискости, језичке природе и језичког осећања, пружа расправа *Продуктивност неких суфикса којима се граде nomina agentis* (1988а). Утврђујући да је мали број речи у народном језику са суфиском *-шељ*, као што су већ и Маретић и Белић пре њега знапазили, М. Стевановић закључује да су изведенице на *-шељ* књишког порекла, из религиозног речника, из црквеног језика”, јер „ни Вук, ни други који писац, ни пре ни после њега, за означавање вршилаца одређених физичких радњи никада нису употребљавали именице на *-шељ*” (310).

Стевановићево је мишљење да све новине у језику треба да буду усаглашене с језичком природом, с духом језика који живи управо „у човеку из народа”: „Овде се не ради о грађењу појединаца и појединости у језику, него о колективном народном стваралаштву у њему. А то колективно стваралаштво је од изузетног значаја; оно чини природу језика” (1988а:318).

11. Ови Стевановићеви погледи утемељени су у ставовима А. Белића. Белић је сматрао да „оно што у језику потиче из дубина чистог језичког

осећања представника једног језика или народа, мора имати оправдања и у језичкој теорији” (Белић 1951:257). И за њега је „дух нашег књижевног језика или народно колективно осећање” у „Караџићеву језику или у народним говорима нашим, сличним или једнаким с Караџићевим језиком” (Белић 1951:15).

За нас је изузетно важно Белићево истицање значаја колективног језичког осећања, исто колико и прецизно одређење самог појма. Тумачећи да у једној друштвеној заједници, код припадника једног народа заједнички језик настаје интуитивним стварањем као реакција психе на чулне утиске, и „које у великог броја представника истога племена и истога друштва мора бити и само по себи слично” и „постаје језиком онда када га цело друштво прими као свој израз”, Белић истиче: „Све оно што обележава унутрашње богатство речи и израза, којима је народ – преко интуитивног стварања својих синова – испунио елементе свога језика, које смо назвали речима, – и чини језичко осећање њихово, дух којим се његов језик управља” (Белић 1951:14, 15).

У *Осврћу на Белићево учење о језику* М. Стевановић каже да под „духовношћу језика” Белић мисли на „унутрашњи развитак језика, оне невидљиве процесе који су плод психе чивекове, његовог духа” (1988а:75). Белић ће у духу Хумболтових идеја гледао на језик као на најважнију спону између унутрашњег и спољашњег света који окружује човека. У том односу, код представника различитих култура успоставља се увек другачији однос, начин на који се чулна слика преображава у мисао, појам, симбол. Тако свака култура има национални карактер који се изражава у особеном виђењу света преко културних и језичких стереотипова сачуваних у колективном памћењу говорника једног језика. За Белића језик није ништа друго до слика спољњег света. Исцртавање језичке слике света препознавањем културних информација садржаних у јединицама текста, и учвршћиваних у језичком осећању колектива, што је данас предмет посебних дисциплина – етнолингвистике, лингвокултурологије, чини да се „добро језичко осећање” може сматрати поузданим мерилем аутентичних особина једног језика.

12. „Добро језичко осећање” за М. Стевановића је „специјални дар” и „код различитих људи сасвим неједнако”, али дар који се може и мора развијати (1988б:114); истаћи ћемо да је васпитање и неговање језичког осећања предвиђено и код „пражана” као један од задатака језичке културе. Према М. Стевановићу, језичко осећање се усавршава „читањем књига добрих писаца са беспрекорним језиком, и школованошћу, и правилности, уколико је код језичког стручњака лишено сваке субјективности, што се постиже усаглашавањем индивидуалног осећања са осећањем колектива; лингвиста мора да познаје језик у целини, „језик писаца који стварају на њему” (1963:209) и „не сме свој лични језик, ма како он био богат” „узимати за меру језичке вредности ни појединих особина, а још мање књижевног језика у целини”, сматра М. Стевановић (1964:206).

13. Уместо закључка, истаћи ћемо да је ова анализа показала теоријску заснованост појма „доброг језичког осећања” и његову применљивост као критерија језичке правилности у теорији језичке културе, коју је М. Стевановић надградио на основама Белићеве лингвистике и темељима визионарског сагледавања развоја српског народног језика као књижевног Стојана Новаковића, следећи и примењујући достигнућа у његово време модерне и престижне теорије језичке културе Прашког лингвистичког кружока.

ЦИТИРАНЕ РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ МИХАИЛА СТЕВАНОВИЋА

1964 – *Однос ђрамајичара ђрема норми књижевнођ језика*. – Споменица у част новоизабраних чланова (Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. 26), Београд, 197–209.

1983 – *Jezik u savremenoj komunikaciji* (zbornik referata). – Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd. – Чланци: *O nekim negativnim pojavama u našem današnjem jeziku* (9–17), *O problemu norme književnog jezika* (146–154); [Diskusija] *O terminologiji. O stranom i domaćem u književnom jeziku* (208–210), *Književnojezička norma, oblici potencijala, aorist i imperfekat* (246–248).

1988a – *Сјудије и расправе о језику*. – Универзитетска ријеч, Никшић. – Чланци: *Продуктивност неких насјавака којима се ђраде потина agentis* (305–318); *Коректност језика је обавеза свих који ђишу за јавност* (361–367); *Ремећење језичких сисјема и језичке норме* (367–376).

1988b – *Од Вука до Белића и даље*. – Завод за издавање уџбеника и наставна средства, Београд. – Чланци: *Научно дело Александра Белића* (27–37), *Осврј на Белићево учење о језику* (52–67), *За јасност, лејоу и ефикасност књижевнођ језика* (84–92), *Немарност ђрема језику у дневној шјамји* (93–115).

ЛИТЕРАТУРА

Новаковић 1888 – Стојан Новаковић, *Срјска краљевска академија и неђовање језика срјскођ*, Глас X, Београд, 3–87.

Белић 1951 – А. Белић, *Око нашеђ књижевнођ језика*, Београд.

Головин 1980 – Б. Н. Головин, *Основы культуры речи*, Москва.

Силић 1983 – Josip Silić, *Nekoliko misli o normi*, *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 155–161.

Ковачевић 1987 – Милош Ковачевић, *Прескрипцијом ђројив језичких и сјилских законитосји*, *Књижевност и језик XXXIV*, 3–4, Београд, 158–172.

Ивић 1997 – *Језичка индивидуалност ђрада*, О Вуковом и вуковском језику, Лингвистички огледи, Библиотека XX век, бр. 94, Београд, 158–169.

Небеска 1996 – Iva Nebeská, *Jazyk. Norma, spisovnost*, Univerziteta Karlova, Praha.

Dragana MRŠEVIĆ-RADOVIĆ (Belgrade)

MIHAILO STEVANOVIĆ AND FOSTERING THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

In reference book of language culture by M. Stevanović, the analysis of key notions confirms their foundedness in Belić's linguistics and full adjustment to the early theoretical views of „Pragueans” on relationship of language/system and norm.

